

ЖИВОТ И ДЈЕЛО АКАДЕМИКА ДЕСАНКЕ КОВАЧЕВИЋ КОЈИЋ

Академик Десанка Ковачевић Којић рођена је 3. октобра 1925. године, од оца Душана и мајке Љубице Салатић, у Сарајеву, а данас живи и ради у Београду. Основно и средње образовање стекла је у Сарајеву, а студије је завршила на Групи за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду (1950). Убрзо након дипломирања изабрана је, исте године, за асистента на Филозофском факултету у Сарајеву, на Катедри националне историје у средњем вијеку.

На Филозофском факултету у Београду одбранила је 1956. и своју докторску тезу под насловом *Трговина у средњовјековној Босни*. Као млада и амбициозна, полетна и жељна нових сазнања, ова перспективна, између десетина других одабрана историчарка се, по препоруци својих бивших београдских професора (Јорја Тадића и Михаила Динића), школске 1957/58. године нашла и на стручном усавршавању у Паризу код Фернана Бродела, неспорно једног од најпознатијих свјетских медијевиста у прошлом вијеку, на *L'École pratique des hautes études*. Истраживачки пут, започет још у Дубровачком архиву, одатле ју је водио ка појединим библиотекама и архивима одређених италијанских градова (Венеција, Фиренца, Милано), са чијом је латинском палеографијом и средњовјековним италијанским језиком имала прилике да се упозна још у вријеме својих студентских дана преко приступачне јој дубровачке грађе. Упоредо са живом и плодном научноистраживачком дјелатношћу, академик Десанка Ковачевић Којић је „текла” и своју, ништа мање важну и занимљиву наставничку каријеру, прошавши кроз сва наставничка звања – почев од асистента (1950) па све до редовног професора (1969) – за предмет Историја народа Југославије у средњем вијеку, уз који је повремено предавала и Помоћне историјске науке.

Пред нама се данас читује заиста блистава и сјајна каријера једног од универзитетских професора, који ни у деведестој није заборавио на своје оштро и бритко перо којим је исписао и ексерцирао на хиљаде и хиљаде архивских фолија и тиме задужио и свјетску и нашу домаћу медијевистику. Тешко је, заиста, рећи ко би се то у стручном и стваралачки надахнутом заносу, забиљеженом у хиљадама списа старе дубровачке канцеларије, могао сигурније и компетентније суочити са латинском палеографијом, на први поглед неприкосновеног архивског

писара, као што је то од самог почетка чинила, а и данас није престала да чини професорица Ковачевић Којић. Јако старе, ситне и похабане, а понекад и намјерно уништаване, па стога на много мјеста нечитљиве и на крају једноличне и стереотипне биљешке, и такве су повремено отварале врата своје „архивске утробе”, како би могло да их види и запази бистро, испрено и палеографски извјежбано око историчара. Рођена са предиспонираним даром за то, с једне, и помно подучавана забиљеженим вијестима старога „мештра” писане ријечи с друге стране, радознала и досјетљива историчарка је временом отворила и мноштво нових „историјских мајдана”, чијим се плодовима није користила сама, већ их је у виду чврсто склопљених „колоплета” слагала са резултатима других, њима блиских и сродних историјских извора.

Као најпрецизније постављена формула за то послужила јој је неколицина тематских области, међу којима су главне: трговина, рударство и градови, у првом реду Србије и Босне, као и њихове привредне везе са Дубровником и Медитераном. Ако је судити према учесталости коришћења преосталих архивских извора, академик Десанка Ковачевић Којић је с пуним правом усредредила пажњу детаљном проучавању историје градова, облицима привређивања, сликовито и живо приказаним дубровачким насеобинама, уређењу и све монолитнијој, чвршћој и стабилнијој друштвеној структури, и за то вријеме уобичајеног начина живота и, на крају, досад ријетко испитиваним односима села и града. Тако је данас, са њених девет (што самосталних, што у коауторству) писаних монографија, видимо у самом врху српске и босанске медијистике. Аутор им је већ од давнина изузетно познат, па и на ширим просторима научно признат историчар, испод чијег се имена ређају наслови сљедећих књига: *Босна и Херцеговина у средњем вијеку* (1954), *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni* (1961), *Градска насеља средњовјековне босанске државе* (1978), *Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države* (поглавље у књизи *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I*, 1987), *Трговачке књиге браће Кабуџић/Сабога/ (1426–1433)* (1999), *Старо српско рударство* (у коауторству са Симом Тирковићем и Ружом Тук, 2002), *Градски живот у Србији и Босни: XIV–XV век* (2007), *Средњовјековна Сребреница: XIV–XV вијек* (2010) и *La Serbie et les Pays Serbes: L’Economie Urbaine XIVE–XVe siecles* (2012).

Пуна научног и личног поштовања према професорима и колегама, задржавајући право на пријатељску, добронамјерну и основану критику, написала је петнаестак приказа монографија, чланака и издања извора проистеклих из пера домаћих и страних средњовјековаца, као и неколико осврта на живот и дјело великана балканске медијистике (Анте Бабића, Грегора Чремошника, Богумила Храбака). Уче-

ствовала је и не престаје да учествује и у изради великих лексикографских издања, као што су *Енциклопедија Југославије*, *Лексикон српског средњег вијека* и *Српска енциклопедија*.

У свом пребогатом животопису списатељица се, иако скромна и ненаметљива, ипак, у неколико наврата, враћа оном „златном добу” од 1979. до 2004, када је била у сталном и непромијењеном статусу члана и сарадника „Међународне комисије за историју градова”. Градском агломерацијом – од најранијег помена, преко даље политичке, привредне, социјалне и културне историје – успјешно и систематски се бавила од почетка научне каријере. И сада, у зрелијим годинама и са знатно више искуства сакупљеног од најраније младости, доприноси раду и дјелатности ове међународне асоцијације. О општем значају и бројним специфичностима у раду наведене научне комисије свједочи и чињеница да је у њој и даље наставила своје дјеловање у виду почасног члана.

Као врстан, до краја формиран и зрео научник домаћег националног, балканског, а у појединим областима историје свакако и свјетског формата, академик Десанка Ковачевић Којић је готово редовно позивана на најпрестижније свјетске историјске конгресе и друге научне скупове. Без обзира на године, а понекад и неке породичне недаће, није се преомишљала дуго, већ би се међу првима појавила тамо. Као шармантни и симпатични, добродушни, али не и наметљиви српски полиглота и алтруиста, брзо је и без муке успостављала контакте који су лако прелазили и израстали у нова, трајна и ријетко чиме помућена пријатељства. Захваљујући својој смиреној, благородној и добронамјерној природи, била је склона да сваком, а посебно оним млађим, још несигурним и тек стасалим учесницима првих научних скупова, буде при руци и од сваке помоћи. Једном ријечју, академик Десанка Ковачевић Којић је цијелим својим бићем онај човјек за којег се у народу обично каже да те „од њег неће никада забољети глава”, али који притом добро зна и по некој природној интуицији непогрешиво осјећа гдје почиње једно, а гдје се завршава друго. Све што је чинила није чинила за то да би је други славили и хвалили, већ је то напросто био „животни кредо” једне патријархалне херцеговачке породице. Сви су одреда хтјели и жељели да се упознају и прослове коју са ауторком дотад непревазиђене књиге о градским насељима средњовјековне босанске државе о којој се писало свуда и готово на сваком мјесту. Прави циљ у исправно постављеној мети, најбоље је и најпрецизније погодио бугарски историчар и изврсни познавалац балканског града у XV вијеку Николај Тодоров својом кратком и на први поглед безначајном, али зато у сјећању пажљивог читаоца дубоко урезаном и метафорички сложеном реченицом: „Десанке је написала чудовишну књигу”. И данас се на радном столу многих „књигољубаца”

поред ове „чудовишне” налазе још „чудовишније” књиге које су у међу-времену изашле, а на опште задовољство, ни данас не престају да излазе из старог пера, али све сигурније руке наше ауторке, која се и сада радо среће са старим пријатељима и знанцима, примајући њихове искрене и неизвјештачене комплименте на рачун њене младалачке енергије и непролазне менталне свјежине.

Осим научноистраживачког, наставничког и стручног рада, бавила се, како би се то некада рекло, и пословима од посебног друштвеног интереса. Највише пажње посветила је најприје редовном, а потом и почасном чланству у већ поменутој „Међународној комисији за историју градова”, а била је и остала дугогодишњи члан више различитих одбора из области историје и мноштва редакција стручних часописа. Посебно се истиче у раду Одбора за историју Босне и Херцеговине при Српској академији наука и уметности. Од априла 1993. спољни је сарадник Историјског института у Београду и као таква је неколико година провела у Научном већу тога института. Члан је Савета Вукове задужбине. Од 1975. била је дописни, а од 1981. године редовни члан Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине. За редовног члана Српске академије наука и умјетности изабрана је 27. октобра 1994, а 1996. Постала је члан Академије наука и умјетности Републике Српске ван радног састава. Представљала је САНУ на свечаности посвећеној десетогодишњици оснивања АНУРС-а, одржаној 8. децембра 2006. године. Добитник је награда: „Веселин Маслеша” за научни рад, Двадесетседмојулске награде за књигу *Градска насеља средњовјековне босанске државе* (1979) и награде „Владимир Ћоровић” за животно дјело (2002).

Као историчар класичног истраживачког метода који се одликује акрибичношћу, темељитошћу, методолошком прецизношћу, јасноћом изложених мисли, модерношћу приступа и избора тема, као и чврстим ослонцем на егзактне, махом до сада необјављене документарне изворе, академик Десанка Ковачевић Којић учествовала је на многобројним домаћим и страним научним скуповима, чије је резултате касније објављивала у виду посебних радова. Поменимо само неке: *Европа и Срби* (Београд, децембар 1995), *Југоисточна Европа – раскрсница цивилизација* (Париз, фебруар 1998), *Разарање и обнова градова* (Спа, Белгија, септембар 1998), *Косаче: оснивачи Херцеговине* (Гацко, септембар 2000), *Међународни конгрес историје рударства* (Штајнхаус, Италија, октобар–новембар 2000), *Друштво и културни идентитет Пљеваљског краја од средњег вијека до новијег времена* (Пљевља, новембар 2000), *Србија и Италија у средњем вијеку* (Венеција, новембар 2001), *Земља Павловића* (Рогатица, јун 2002), *Слика и перцепција града* (Беч, октобар 2003; Минстер, септембар 2004), *Западни Балкан, Јадран и Венеција између*

13. и 18. вијека (Беч–Венеција, септембар 2006), *Пад Српске деспотовине 1459. године* (Београд, новембар 2009), *Живот и дело академика Богумила Храбака* (Косовска Митровица, октобар 2011).

Учествовала је и још учествује, као спољни сарадник, на пројектима Историјског института у Београду, а при Српској академији наука и уметности водила је и самостални пројекат *Сребреница у средњем вијеку*, који је 2010. крунисан монументалном монографијом. Посебно је занимљиво и корисно њено учешће у, ко зна да ли икада у будућности превазиђене, *Историје српског народа*, у чијем је другом тому систематски и увјерљиво приказала успон Србије и њено стицање статуса највећег „мајдана” сребра и злата.

Започињући своја деценијска истраживања балканске привреде у средњем вијеку, још као млади доктор, Десанка, тада још увијек само Ковачевић, прославила се у круговима европске и свјетске медијевистике својим радом *Dans la Serbie et la Bosnie Médiévales: Les Mines d’or et d’argent (U srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni: Rudnici zlata i srebra)*, објављеним 1960. у чувеном француском часопису *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*, гласилу надалеко знане, и у то вријеме револуционарне школе „аналиста”.

Ако изузмемо кратак, али веома драгоцјен, прецизан и користан преглед средњовјековне прошлости Босне и Херцеговине, Десанка Ковачевић објавила је своју прву књигу у Сарајеву, у издању Научног друштва НР Босне и Херцеговине, 1961. године, под непромијењеним насловом *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, коју је пет година раније одбранила као своју докторску дисертацију. Подијелила ју је у три, „по закону просторне хеуристике” не баш сасвим уједначе, „на дијела: Први дио: *Развој трговине до краја XIV вијека – Почети трговинске размјене*; Други дио: *Развој трговине до почетка XV вијека – Улога Дубровника у босанској трговини* и Трећи дио: *Анализа трговине од почетка XV вијека до 1463. – Значај рударства у трговини*. На све прецизнијој и архивски богатијој и садржајнијој грађи дубровачке провенијенције, академик Десанка Ковачевић Којић је, „као историчар од нерва”, отворила неколико нових и интересантних питања која би могла бити од кључне користи и помоћи истраживачу-историчару да у што бољем, потпунијем, комплекснијем и јаснијем свјетлу сагледа и прикаже трговину средњовјековне босанске државе. Поменимо нека од тих новоприспјелих питања, као што су: предмети и обим трговинске размјене, носиоци трговине у привредним плановима Твртка II и других босанских владара, дубровачке колоније и њихов привредни и правни положај као саставни дио једне монолитније и, наизглед, непромјењиве цјелине, посредничка улога Дубровника између Медитерана и балканског

залеђа, политички и правни положај страних и домаћих трговаца, процес производње и топионичарство, путеви и дажбине и, на крају, новчани промет у привредним токовима земље. Посматрано са становишта босанског увоза и извоза, Десанка Ковачевић Којић дошла је до увјерљивог и непорецивог закључка да је Босна у средњем вијеку имала позитиван трговински биланс, што ће рећи – већи извоз од увоза у току свога пословања.

Тако се ова вриједна и даровита жена нашла једнога дана и у предсобљу Академије наука и умјетности Босне и Херцеговине, а што се, вјерујем случајно, практично поклопило и са изласком оне њене „чудовишне” књиге из штампарије. Било је, дакле, двоструког разлога за славље, пошто је професорица Ковачевић заслужно постала академик, а њена „чудовишна” књига добила Двдесетседмојулску награду и проглашена књигом године. Међутим, од очекиваног славља готово да није ништа било, пошто академик Десанка Ковачевић Којић није вољела пуно „халабуке” око себе. А, да! Не заборавимо још нешто рећи. Кад год би јој студенти које је „пазила и мазила” као рођену дјецу, на шта сам – морам признати – био помало и љубоморан, честитали за неку научну и стручну награду (а за оне друге није ни марила), она им је тихо и смирено, попут свештеника испред црквеног олтара, али са пуно професорског шарма и људске озбиљности, одговарала: „Хвала вам, дјецо! И ја вама желим толико љубави и среће колико сам је и сама осјећала и колико је осјећам и сада.” Вјерујемо да наша добра и према сваком до краја сусретљива, те самопријегорна у помоћи професорица и не помишља да своје волуминозно стваралачко и инвентивно научно дјело „приложи на помен вјечни свога рода и порода”. Зауставимо се код овог посљедњег и замијенимо га ријечима вјечног и непролазног Андрића, које веома често понавља и наша професорица: „Тешко је оном кога нема ко да чека иза затворених врата”.

Да не бисмо створили прави „дар-мар” у глави и онако бог зна чиме све не збуњеног читаоца, покушали смо објаснити како је и на који начин официјелни наслов о *Градским насељима средњовјековне Босне* добио и алтернативни назив „чудовишне” књиге, управо због „чудовишне љепоте” своје унутрашње садржине. Настала и саткана по сличном и безмало истом књишком „шниту” и ова, као и друге предстојеће књиге, била је и остала утемељена и постављена по изричито јасном тематском принципу. Дијелила се у четири дијела неједнаке дужине коју су диктирали количина садржине и степен искоришћене архивске грађе: Први дио: *Појава и развој градских насеља – привредне прилике у Босни до краја XIII вијека*; Други дио: *Привреда градских насеља – рударство*; Трећи дио: *Друштвене и управне*

структуре – становништво и етнички састав и Четврти дио: *Градска средина – топографија градских насеља*. Мора да је сталожена, смирена и трпељива професорица морала утрошити неизмјерну и физичку и умну енергију док је сабрала и сакупила грађу на истом мјесту, извршила неопходну критику сакупљених извора и на крају кренула у минуциозну анализу њиховог садржаја. Та свестрана анализа дубровачких извора, већ на први поглед је указала на појаву, развој, успон и ширење градских насеља у XIV и XV вијеку. Њеном оштром оку и бритком погледу нису могле промаћи ни поједине краљевске и феудалне области као што су краљева централна Босна (*contrata del Re*), те Горње Подриње и Полимље и Хумска земља с приморским крајевима. Посебну научну пажњу привлачила јој је трговина са домаћим и страним трговцима и све профитабилнијим рударством тога времена. Ништа мање научног и стручног интересовања није показивала ни у блиском сусрету са социјалном, црквеном и културном историјом, већ је са истим „стваралачким жаром” храбро и зналачки приступала изучавању становништва и његове етничке структуре, топографији градских насеља, црквеном градитељству, а посебно средњовјековној Босни у историјском огледалу европских градова.

Не знамо колико нас архивска грађа вара, или је било заиста тако да је привредни развој средњовјековног босанског села заостајао за развојем трговине, рударства и занатства насталог у градском амбијенту. Тим се проблемом забавила (у коауторству са Антом Бабићем и Симом Ћирковићем) и академик Десанка Ковачевић Којић у свом поглављу у књизи *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države* (1987), с убједљиво и прецизно „упртим прстом” на привредне прилике до краја XIII вијека, њихово поновно буђење и „васкрснуће” и временом све снажији и експлозивнији развој градских насеља удругој половини XIV вијека. Око градске привреде испреплетала се сваким даном све једрија и чвршћа „паукова мрежа” у којој су се нашли трговина, рударство и занатство, а око привреде села пронашли одговарајуће мјесто: властелинство, земљорадничко господарство и власи-сточари. Поменимо на крају и два кратка и концизно писана поднаслови овог поглавља (о односу села и града и општем осврту на привредни развој средњовјековне босанске државе) који и сада одишу свјежином казивања свог препознатљивог и оваквој врсти приповиједања бескрајно склоног аутора.

Прије више година Десанка Ковачевић Којић се, са дужим или краћим прекидима, почела бавити трговачким књигама дубровачке браће Кабужића, које је случајно пронашла у депоу Дубровачког архи-

ва. Новопронађене књиге се састоје од *Главне књиге (Quaderno)*, *Дневника (Giornale)* и *Подсјетника (Squarço)*. Ове неуобичајене и дотад на овим просторима потпуно непознате трговачке књиге датирају од 15. XII 1426. до 25. V 1433. Уз њих је и краћи Дневник из 1437–1438. године. Рекосмо, дакле, да то нису само најстарије већ у суштини до данас и једине сачуване књиге вођене по систему двојног књиговодства на подручју јужнословенских земаља. Као привредни, у првом реду трговачки посредници између Србије, Босне, Дубровника и Италије, Кабужићи су водили своје трговачке књиге које се односе управо на овај и на овакав начин територијално омеђен простор. Оне, према убједљивој тврдњи академика Десанке Ковачевић Којић, чврсто и непобитно свједоче о врло развијеној и разгранатој трговини и високој трговачкој техници Дубровчана током прве половине XV вијека, те као такве пружају широке могућности за темељно истраживање усмјерено у више различитих привредних праваца. Гледано са становишта садржаја, ауторка новостеченог драгоценог сазнања покушала је да пронађе рјешење у привредној снази српске државе и њеној чврстој повезаности са Европом тога доба, а посебно са Италијом.

Од сачуваних трговачких књига браће Кабужић, за издање су приређени и објављени *Главна књига* и *Дневник*, док *Подсјетник*, због свога карактера није узет у обзир, као ни *Дневник (1437–1438)*, будући да је и временом и садржајем удаљен од основних књига. Одазивајући се позиву на сарадњу, познати италијански историчар Федерико Мелис је поређењем трговачких књига браће Кабужић са млетачким књигама двојног књиговодства онога времена поближе одредио и веома високо оцијенио начин и постигнути ниво технике њиховог вођења. Тако је, уз пуно пажње и искрене људске колегијалности, помогао приређивачу поменутих књига, академику Десанки Ковачевић Којић, да лакше и брже савлада технику двојног књиговодства.

Помало је чудна и загонетна судбина књига Кабужића које су на предлог Фернана Бродела требало да буду публиковане у Паризу, у издању L'École pratique des hautes études. Да су предвиђени послови били већ пошли у правом смјеру свједочи и припремљена уводна студија Јорја Тадића, постхумно објављена под насловом *Историја Дубровника до половине XV века*, у Историјском часопису XVIII (1971). Стицајем неких, барем писцу ових редака непознатих околности, њихово објављивање је остварено тек 1999. године, под насловом *Трговачке књиге браће Кабужић*, као посебан број Споменика САНУ.

Академик Десанка Ковачевић Којић се, недуго затим, још једанпут огледала као врхунски и неприкосновени зналац привредне историје балканског залеђа. У коауторству са Симом Ћирковићем и Ружом

Ћук учествовала је у писању књиге *Старо српско рударство* (Нови Сад, 2002) и у своја четири поглавља, по бог зна који пут, али сада далеко детаљније него раније, вратила се омиљеној теми која се односи на рударство средњовјековне Србије и Босне. Посебно су је заинтересовали нови рудници у првој половини XV вијека, улога рударства у привредном успону земље, те српски рудници у помало успореној и посусталој европској производњи сребра и рудници у другој половини и поткрај XV вијека. Тиме је отворила нове и дотад непознате путеве за изучавање рударских центара у првим годинама турске владавине.

Већ у предратним годинама професорка Ковачевић почела је све више да се занима, најприје са становишта уже топономастике, а потом и цјелокупне и шире прошлости, за средњовјековну Сребреницу и њену ближу и даљу околину. Настављајући путем свог захвалног учитеља, још у научној јавности готово непревазиђеног, па чак и у свијету познатог и признатог медиевисте Михаила Динића (кога су његови студенти од миља звали „чика Мика“), намјеравала је да пробуди његове „уснуле“ архивске исписе и поново им удахне нови живот „у стваралачку душу“. Иако у књизи *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, изузев неколико успут и овлаш дотакнутих питања, Сребреница није детаљно и систематски обрађивана, с обзиром на чињеницу да је у доба највећег успона у првој половини XV вијека била у саставу српске државе, њена је изразита предност, у односу на остала градска насеља у средњовјековној Србији и Босни, што је имала најснажнију дубровачку насеобину. Тога је била свјесна и ауторка сјајног и раскошног ума, те је одлучила да склопи потпунију и јаснију слику о средњовјековној прошлости Сребренице. Тако је настала монументална монографија *Средњовјековна Сребреница: XIV–XV вијек* (Београд, 2010).

Као по неком устаљеном правилу, пошла је од појаве и развоја насеља и стигла до успона привреде (рударство, трговина, занатство и остала занимања). Пут је надаље водио до дубровачких грађана које су, изгледа великим дијелом, ако не и највећим, чинили припадници домицилног сребреничког становништва са дубровачким правним статусом који им је био од велике помоћи приликом завршавања неких послова у граду испод Срђа. А што се тиче укупног броја становника у Сребреници, ауторка ове цјеловите и модерно конципиране књиге је, на основу литературе и необјављене архивске грађе, с пуним правом закључила да се од случаја до случаја мијењао и разликовао: према резултатима Јорја Тадића, крајем XV вијека износио је пет до седам хиљада житеља, а Стјепан Кривошић такође је показао да је град, заједно са предграђем, од средине XV до средине XVI вијека могао имати око 6.000 становника, о чему не бисмо даље. Када је ријеч о конфесионалној структури

становништва у Сребреници, тамо је највише било католика (из дубровачке и саске колоније) и фрањевачких редовника из чувеног конвента Св. Марије, док је православних било неупоредиво мање (калуђер Милобрат, поп Радивој и „porchoviza” тј. попадија Љубисава), закупац царине Турчин Јусуф и (поменимо га куриозитета ради) Радојко Циганин, који је „животарио” од неке симболичне и безначајне трговине.

У Сребреници је било и топионица руде, смјештених каткад у самом центру насеља, о чему свједоче и жалбе Дубровчана деспоту Ђурђу Бранковићу, због загађености ваздуха и угрожавања здравља грађана, инсистирајући на томе да топионичка кола која су се налазила у средишту насеља буду измјештена из града, што су први и најстарији подаци о проблемима загађивања човјекове средине. Сребреничани су остали чувени и по томе што су први покушали да изграде канализацију у свом граду. И тако док су једни даноноћно и исцрпљујуће радили, други су се неумјерено „гостили и уживали”, испијајући ни сами не знајући коју, у таверни познатог и чувеног „табернара” Вукашина или у „пивници” (pivniza) Андрије Бобаљевића и Јакова Водопије.

Међу представницима Градског вијећа, у изворима се најчешће срећу: пургари, кнезови, војводе, цариници, пристави, телали или путали и писари. Слично другим нашим градским насељима, ни у Сребреници није било градске вијећнице која је у осталим европским градовима представљала виши облик самоуправе, па отуда и увјерљив закључак академика Десанке Ковачевић Којић да је кнез дијелио правду у својој кући. Надаље, од градских установа са одређеном санитарном функцијом у Сребреници се помињу и лепрозорији за смјештај и изолацију губаваца у карантину при фрањевачком самостану, а издржаваних прилозима боље стојећих суграђана. Домаћи кнез је имао свог писара, а постоји могућност да је радила и канцеларија са ћирилским писарима, будући да је ћирилица била главно писмо у градовима Србије и Босне. У прилог претпоставци да је Сребреница, попут приморских градова, имала висок степен развијене аутономије, говори и постојање градског печата. Са нешто мање извјесности дало би се говорити и о градском статуту. Средином XV вијека дубровачки посланици су се пред деспотом Ђурђем позивали на Сребренички закон који није имао снагу аргумената статута, какву су имале одредбе о градском праву Новобрдског законика деспота Стефана. У изворима се помињу и локалне *uzance*, о којима ауторка ових занимљивих редака размишља као о неписаном обичајном праву.

Носиоци цјелокупног градског преображаја најчешће су били домаћи и страни мајстори: кројачи, подстригачи сукна, обућари, кожари, крзнари и клобучари. У све напреднијем животу локалног тржишта у

Сребреницу су се увозиле скупоцјене и разнобојне тканине италијанског и дубровачког поријекла, стакло, накит, дијелови одјеће, оружје и други предмети из Дубровника или појединих италијанских градова. Треба имати на уму и то да су бројни Дубровчани, својим начином живота и другим навикама утицали на средину у којој су живјели, како то логично закључује професорица Десанка Ковачевић Којић. Тако и данас, живописно осликане личности у своме пуном сјају зраче на странама ове лијепо и колоритно писане књиге. И док су једни од таквих тешко и уз велику муку „таворили” некако и проводили дан за даном, другима је било до свирке и весеља. Академик Десанка Ковачевић Којић је међу старим дубровачким папирима пронашла много појединаца који су својом глумом, игром и музиком забављали и увесељавали сребреничке становнике жељне забаве и провода, као и оне у другим градовима тог доба. Не гријешимо душу, већ „прозборимо” коју и о духовном животу каквим га је видјела ауторка књиге у контексту милодара за подизање нових и обнављање старих, често рушених, богомоља у Сребреници и њеној околини. Да ни књига није била заиста на одмет, показује богата и добро и раскошно опремљена библиотека Николе Которанина, канцелара српских деспота, састављена од одабраних дјела античких писаца, филозофа, као и савремених хуманиста, те она драгоцјена књига коју је завјештао Стефан Гучетић драгом пријатељу Јунију Марина Градића. Сребреничка средина је изњедрила и једног Ђуру Драгишића, истакнутог филозофа и теолога, који је рођен у овом граду и провео вријеме до свога „дјечаштва”, да би, на предлог старијих фрањеваца, отишао на школовање и прокрстарио „диљем” Италије, те се скрасио у Фиренци, уз чувену породицу Медичи и на крају по други пут се вратио у Дубровник који га је прихватио и пригрлио као своје рођено дијете.

Попут хитре и неуморне пчеле која врви и бруји у затвореној кошници, видимо, метафорички речено, амбициозног и помало нервозног истраживача који ужурбано тражи нешто између књишких корица. Слично таквој „пчели радилици” и ауторка овога рада доноси мноштво нових и досад непознатих архивских података на којима заснива нову – нека то други процијене! – да ли и другу књигу „чудовишне љепоте” насталу из још непосусталог и незанемоћалог пера академика Десанке Ковачевић Којић.

Научна „баштина” професорице Ковачевић Којић не завршава се на књигама и поглављима у монографијама, већ обухвата и велики број чланака из домена привредне (рударска производња, металургија, новчарство, трговина и трговачко књиговодство, занатство, царине), урбане и руралне (градски живот, сеоски живот, градска управа), вјерске, културне,

али и политичке историје. Као солидна подлога за проучавање историје средњовјековне Босне служи управо она архивска грађа о којој је писала професорица Десанка Ковачевић Којић у свом раду о дубровачком архиву као извору средњовјековне босанске државе, апострофирајући посебно на књиге браће Кабуџића које бацају ново свјетло на рударство, трговинску размјену и друге теме њеног богатог научног опуса.

Послије свега овога, читаоцу би остало да се запита чиме се то све није бавила и не бави вриједна, савјесна и акрибична историчарка, али су јој, по свему судећи, рударство, трговина и градови били и остали најомиљенија тема њеног стваралаштва. Још средином XV вијека византијски историчар Михаило Критовул је забиљежио да је читава област Трибала (тј. Србија) имала „боље наслаге подједнако злата и сребра него Индија”. Не знамо зашто баш Индија, али зато знамо да је, према прорачунима академика Десанке Ковачевић Којић, производња на врхунцу „била не мања од 10 тона годишње”, а понекад и знатно већа од тога. Како то приповиједа један наративни извор, само у Новом Брду почетком XV вијека износила је више од 200.000 дуката. Пошто је највећи дио рударске производње био усмјерен на извоз, отуда и масовно присуство Дубровчана којих је било 100 у Приштини, а 300 до 500 у Сребреници и Фојници. У бројним својим радовима ауторка указује и на узроке речене привредне експанзије, налазећи их у оновременој кризи производње племенитих метала у земљама Западне Европе.

Идентификујући руднике сребра и злата, академик Десанка Ковачевић Којић забиљежила их је тридесетак у Србији, највише у копаоничкој области и сјеверозападном дијелу земље. Најзначајнији међу њима били су Ново Брдо и Сребреница, коју је краљ Жигмунд Луксембуршки поконио 1411. српском деспоту Стефану Лазаревићу. Добијане су разне врсте сребра: плико, фино, вело и гламско сребро (у латинским и италијанским изворима називано: *argentum de glama*, *argentum auro*, *argentum indorato*, *argento che tiene oro*), са одређеним процентом злата и зато је било око три пута скупље од обичног сребра. Рударску производњу започели су средином XIII вијека њемачки стручњаци Саси, да би у XIV вијеку постајала све обимнија, а у првој половини XV вијека достигла врхунац у произведеној количини и усавршавању технологије употребљаване у даљем процесу производње. Посебно нам се доима егзактна трговачка трансакција у којој је, према казивању професорице Ковачевић Којић, у времену 1426–1432. било извезено и продато у Венецији око 1.129 литара, односно око 376 килограма пликог сребра (*plichio de Bosna* или само *argento di Bosna*), а 1426–1429. у континуитету 350 килограма. Тиме се посебно издвајају 1427. година – 146 килограма и 1433. – 133 килограма сребра.

Ауторка је на основу трговачке књиге Михаила Лукаревића из тридесетих година XV вијека саставила списак занимања оних лица која су учествовала у експлоатацији српских рудника: рупари (*foxeri*), гварци, урбурари, хутмани, те они који су се називали према врсти посла који су обављали: плакаоничари, шмиочари и други. Ако би се овима додало преко педесет домаћих занатлија са укупно тринаест разних струка, већи број Саса и Дубровчана, углавном трговаца, па до оне обичне свјетине жељне „хљеба и игара” (*panem et circenses*) – игара на претек, а хљеба, богами, како коме... Уколико би све било баш тако, не би нам требало бољег и кориснијега рада о друштвеној структури рударских насеља од овог који нам је подарила академик Десанка Ковачевић Којић.

У свом најновијем раду професорица Ковачевић Којић уочила је да је поступком пречишћавања пликог, још недовољно чистог сребра, добијано фино сребро (*argento fino*), једино употребљавано за ковање новца и прорачунала да се разлика у цијени између финог (око 7,5 дуката) и непречишћеног сребра (око 6,5 дуката) креће око једног дуката, који је рачунала као трошкове пречишћавања и тиме ријешила још једну непознаницу у енигми званој Књига Кабуџића.

Готово у свим иоле значајнијим босанским трговима налазили су се фрањевци: Сребреница, Олово, Зворник, Подвисоки, Фојница, Крешево и други, који су се нарочито истицали својом покретљивошћу. Отуда је, илустрације ради, и наша историчарка навела случај десеточланог фрањевачког братства у Сребреници, које је током четири године било практично преполовљено јер их је од десет остало само пет у сребреничком конвенту Св. Марије, а осталих пет служили су по другим самостанима (Стон, Лаб, Олово и Зворник).

Поред трговине и рударства, становници средњовјековне Србије и Босне најчешће су се бавили занатством. Међу таквима било је: златара, ковача, подстригача сукна, месара, кожухара-крзнара, обућара, ткача, клобучара, бријача и других поријеклом из Сребренице и Новог Брда и околине. У потрази за бољим животом, много је и оних младих „ђетића” одлазило у Дубровник да би изучили неки занат. Са мноштвом имена таквих натурализованих Сребреничана и Новобрђана сусретала се и професорка Ковачевић Којић док је прелиставала старе и похабане архивске папире о њиховом животу и раду. И, најзад, захваљујући комбинацији дубровачке грађе и турских пописа, запазила је тек по неко зрно новог сазнања о развоју земљорадње и сточарства које би доспјело на маргину историјског истраживања. Све сложеније и слојевитије пословање уз снажнији новчани промет, водило је настанку и развоју дубоке и оштрије тензије између кредитора Дубровчана и дужника Срба. На озбиљност ситуације упућује чак и лична интервен-

ција српског деспота Ђурђа Бранковића да враћање дуга не може прећи једну трећину прихода кредитиране особе.

Њени радови о учешћу босанског војничког одреда предвођеног војводом Влатком Вуковићем у Косовском боју, преко босанско-турских односа у посљедње двије деценије босанске државне самосталности, па све до пада Босне под Турке (1463) према дубровачким изворима, говоре да се бавила и данас се бави и политичком историјом. Академик Десанка Ковачевић Којић често се међу својим старим и трошним папирима и попут воска пожутјелим пергаментима сусретала са власима-сточарима, чије су главешине – попут Обрада Боројевића, катунара из катуна Угарци и Ненка Крајсалића, катунара из катуна Бурмаза – полагали вјерност пред војводом Сандаљем Хранићем, што говори о све тјешњој повезаности влаха-сточара и крупних феудалних магната на територији босанске државе. Они су се често, као и остали власи, бавили транспортом робе, кредитним пословима, узгојем коња и слично.

У једном од својих најранијих радова о постанку и организацији царина, показала је да су цариници у почетку били само у служби владара и утицајне властеле, а доцније све чешће постајали и сами закупци царине, што је био уносан и врло профитабилан посао. Да бисмо добили једну јаснију и комплетнију слику о привредном и друштвеном животу средњовјековне Босне, ауторка се дала у потрагу за ковницом новца босанских владара. Према посебној повељи краља Томаша из 1449, босанска трговина могла се одвијати само у Сплиту, Фојници, Јајцу и налогом Краљевој комори да изда 6.000 дуката, у дукатима или сребру, на рачун склопљеног „предузећа” између краља и кнеза Николе Трогиранина, нашла се на „домаку” траженог рјешења. С обзиром на то да је Комора – смјештена у Фојници – као највиша финансијска установа државе, у којој се налазила ризница и ковница новца, то је Фојница сама по себи донијела позитиван одговор који је као „зрела крушка” пао у крило радознале ауторке. Не знамо, међутим, колико је то, како би то данас „вајни” економисти рекли „убризгавање здравог новца”, утицало на привредне токове и свеколики развој земље.

Поједине студије наша лауреаткиња је посвећивала и знаменитим појединцима. Тако је, уколико није преслободно рећи, син сиромашног которског каменара Жоре Бокшић, постао временом „заштитни знак” успјелог човјека који је стигао из Дубровника у Босну и у њој пронашао нови „Eldorado” за прављење блиставе политичке, привредне и личне каријере. Од закупца сребреничке царине (1376) вртоглаво је напредовао као вичан и способан трговац, који је, захваљујући стеченом искуству и урођеној способности за практичне ствари, постао и протовестијар (министар финансија) и миљеник на дворовима босанских краљева. Овај очито сна-

лажљив и по свој прилици човјек огромне радне енергије, вјешт у опхођењу са људима, примљен је чак и у редове босанске властеле, са имањем у доњем току ријеке Неретве и у Олову, те се стога нашао и међу живописним ликовима у дјелу наше ауторке. Зато не треба да чуди ни тестаментом остављени износ од десет хиљада дуката и читавим низом различитих драгоцености које је убрзо након очеве смрти „похарчио” његов расипни син Никола и запао у велику биједу и силне дугове јер, како то обично бива, оно што читавог живота зараде и стичу једни, други то за тили час „проћердају” и потроше.

Браћа Никола и Лука Кабужић обављали су можда и највећи дио послова преко својих пословних партнера, од којих је двојицу – Николу Твртка Главића и Николу Живолиновића – неуморна професорка Ковачевић Којић „извела” на својеврсну историјску сцену, уз озбиљно упозорење читаоцу на несразмјеру стеченог капитала и обима обављених послова у књизи Кабужића, с једне, и остале дубровачке грађе, с друге стране. Ни другу двојицу – Бартоломеја Зопију и Франческа Ардовинија – није послужила срећа док су извозили велике количине воска од Дубровника према Венецији, пошто су се суочили са низом проблема: немирно море, грамзиви цариници и промјенљиве цијене, те су морали да се врате необављеног посла. Не заборавимо ни на каталанске трговце који су пролазили „стазама и богазама” балканских врлети зарад трговине све траженијом вуном.

У свом, и просторно и временски широком и свеобухватном научном опусу, академик Десанка Ковачевић Којић није заборавила ни на развој културе. Она је, како то и доликује историчару њеног формата, сагледала нове облике живота и рада, као вијеснике једног новог доба и једне нове културе, готово у „темељу” различите од оне феудалне. Било је то, у ствари, вријеме када су се јавили нови духовни покрети – хуманизам и ренесанса. Да би их сагледала у свој својој дубини, професорка Ковачевић Којић је инкорпорирала елементе културне историје у привредне, друштвене и вјерске токове средњовјековне Босне и тиме учинила да њено излагање постане још чвршће и конзистентније. Нарочито су је интересовале економске везе и културни утицаји између босанске државе и италијанских градова. Стављајући тежиште на посљедњи дио наслова закључимо да је културни утицај италијанских градова био, а у понекима и остао, у области архитектуре, скулптуре и у предметима умјетничког занатства.

Обједињујући резултате својих вишегодишњих, мултидисциплинарних истраживања на једном мјесту, академик Десанка Ковачевић Којић објавила је и двије збирке чланака и саопштења са научних скупова. Прва, под насловом *Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV вијек)*, објављена

је 2007. у издању Историјског института, а у склопу едиције „*Studia Historica Collecta*“, у којој се поново објављују најзначајнији радови еминентних српских историчара. Ова књига синтетичке вриједности подијељена је на четири цјелине (*Градска насеља, Градски амбијент, Фактори урбанизације и Друштвена и економска подлога урбанизације*) и обухвата 31 рад, од којих су неки по први пут преведени на српски језик, док је један (*Слика Београда у дјелима савременика 1403–1521*) доживио своје прво издање. Друга збирка, објављена у издању Балканолошког института САНУ и Завода за уџбенике носи наслов *La Serbie et les pays serbes : l'économie urbaine, XIVe-XVe siècles* (*Србија и српске земље: градска привреда, XIV–XV вијек*) и садржи искључиво радове објављене (или преведене) на француском и италијанском језику. Чине је двије веће цјелине: Економски развој српских земаља: рударска производња, трговина, занатство, те Градови и градска култура, којима је обухваћен укупно 21 чланак, од којих се један објављује по први пут (*Улога регулативе у формирању нових градова у Србији и Босни од XIV до XV вијека*). Изузев поменути збирке, професорица Ковачевић Којић је на страним језицима изворно објавила скоро 20 радова, углавном на француском, али и понеки на италијанском и енглеском језику.

Кажимо на крају и то да се наша слављеница – у маниру старе и васпитане београдске историјске школе – готово у сваком свом раду искрено и топло захваљује због указиване свесрдне помоћи, несумњиво највећем научном ауторитету српске и босанске медијевистике академику Сими Ћирковићу, кога, нажалост, нема више међу нама. И данас је видимо како са својих деведесет, као и прије више година, можда управо из пијетета према њему, сједи смирено, сталожено и потпуно прибрано за својим радним столом у „друштву“ бројних ликова из њене богате и надахнуто писане научне приче. Међутим, ријетко „збори“, али када „прозбори“ имаш шта и да чујеш, посебно ако расправља о најесенцијалнијим питањима из историјске науке. И сада се сјећамо да је, док је била ангажована у настави, ишла без иједног јединог папира као подсјетника јер, како то рече један од седам грчких мудраца, ако му је вјеровати, да „*Sapiens omnia sua secum portant*“ („Мудрац све своје са собом носи“). Зато би можда и главној јунакињи наше приче најбоље пристајала она стара народна:

»КРВ ЈУНАЧКА, ДУША ДЈЕВОЈАЧКА!«

Академик Ђуро Тошић